

Βιβλιοπαρουσιάσεις

Γιώργος Σταμάτης (επιμέλεια)

*Για μια κριτική των κοινωνικών επιστημών
Επιστημονική βιβλιοθήκη, Ιανουάριος 1996, Αθήνα, Κριτική, σελ. 439.*

Το βιβλίο αυτό αποτελείται από μια σειρά άρθρων που είδαν το φως της δημοσιότητας στην εικοσαετία 1976-1995. Πρόκειται για κείμενα κριτικής, τόσο των κοινωνικών επιστημών όσο και των ίδιων των φορέων τους. Στα κείμενα του τόμου δε διαχωρίζεται ο επιστήμονας από την επιστήμη, όπως θα το ήθελε η θετικιστική άποψη για να απαλλάξει των συνεπειών του τον επιστήμονα, ο οποίος εμφανίζεται εξουσιαστικά, ως ειδήμων της κοινωνικής μηχανικής.

Έτσι, η παρούσα συλλογή κειμένων, προσπαθεί να αποκαλύψει τις κοινωνικές συνθήκες παραγωγής της επιστήμης, απορρίπτοντας τη δήθεν καθαρή και ουδέτερη κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών αναπαραγωγή της. Στην ουσία αυτή αναπαράγεται ως μερική επιστήμη, για να εξυπηρετήσει συγκεκριμένα πολιτικά και κοινωνικά συμφέροντα, τα οποία προσπαθεί να παρουσιάσει να αφορούσαν όλη την κοινωνία, ενώ στην πραγματικότητα εξυπηρετούν μόνο τις εξουσιαστικές δομές της.

Κύριο μέλημα, συνεπώς, του βιβλίου είναι η επανάκτηση της ολότητας που δεοντολογικά συγκροτεί τις επιστήμες, ώστε να

μπορεί να καταδειχθεί η ψευδής «ολότητα» της κατακερματισμένης επιστήμης. Το εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι η κριτική αυτής της μερικότητας, στο βαθμό που αυτή εμφανίζεται ως εξορθολογικοποίηση της επιστήμης, με αποτέλεσμα τη μετατροπή της επιστημονικής εργασίας σε απλώς μεθοδολογική ενασχόληση.

Αυτή η διαδικασία παραπέμπει μάλιστα στη δήθεν δημοκρατική αρχή του διαλόγου, χάριν του πλουραλισμού, που βέβαια δεν είναι άλλος από την κυριαρχία της κρατούσας «επιστημονικής» άποψης. Όλη αυτή η διαδικασία δεν έχει άλλο αποτέλεσμα, παρά την αναγόρευση του κοινού νου σε τελικό κριτήριο της επιστήμης. Στο βιβλίο περιλαμβάνονται άρθρα των Γ. Σταμάτη, Γ. Μηλιού, Δ. Καψάλη, Τ. Κυπριανίδη, Π. Μπασάκου, Γ. Σωτήρχου, Θ. Λεβαδίτη για ζητήματα όπως το αγροτικό πλεόνασμα, την παραοικονομία, τη φιλοσοφία των Ε. Παπανούτσου, Κ. Καστοριάδη, Γ. Βέλτσου και του Χ. Γιανναρά, τις οικονομικές απόψεις του Κ. Βεργόπουλου και Ν. Μουζέλη, την κοινωνιολογία του Κ. Τσουκαλά και την νομική επιστήμη του Π. Παραρά.

Basil Davidson

The Black Man 's Burden:

Africa and the Curse of the Nation-State

Το φορτίο του Μαύρου Ανθρώπου:

Η Αφρική και η Κατάρα του Έθνους-Κράτους

Nairobi, East African Educational Publications, 1992, σελ. 355.

Ο Basil Davidson είναι ένας από τους πιο γνωστούς ιστορικούς της Αφρικής. Δυστυχώς, μόνο ένα από τα εικοσιτέσσερα βιβλία του έχει εκδοθεί στα ελληνικά¹. Το φορτίο του Μαύρου Ανθρώπου: Η Αφρική και η Κατάρα του Έθνους-Κράτους είναι το πιο πρόσφατο βιβλίο του βρεταννού ιστορικού. Η κεντρική ιδέα του συγγραφέα είναι ότι η εισαγωγή της έννοιας του έθνους-κράτους στην Αφρική από τους ευρωπαϊούς αποικιοκράτες και τις αφρικανικές ελίτ είχε εξαιρετικά δυσμενείς συνέπειες για τους λαούς της ηπείρου. Σε αντίθεση με τον εκσυγχρονιστικό χαρακτήρα της επαφής της Ιαπωνίας της εποχής των Μείτζι με τη Δύση, οι σχέσεις Αφρικής και Ευρώπης οικοδομήθηκαν στην αποξένωση της πρώτης από το παρελθόν της. Η Αφρική, υποστηρίζει ο Davidson, θεωρήθηκε ότι θα ευημερούσε μόνον αν απέρριπτε τον εαυτό της. Ο συγγραφέας, όπως και στα προηγούμενα βιβλία του, προσπαθεί να καταρρίψει τον ευρέως διαδεδομένο μύθο περί έλλειψης ιστορίας στην προ της αποικιοκρατίας Αφρική. Φέρνοντας ως παράδειγμα το βασίλειο του Asante στη δυτική Αφρική, τονίζει ότι αρκετές κοινωνίες της ηπείρου βρισκόνταν, στην εποχή που προηγήθηκε της αποικιο-

κρατίας, σε ένα προκαπιταλιστικό στάδιο ανάπτυξης.

Στην Ευρώπη στα τέλη του 19ου αιώνα θεωρούνταν αυταπόδεικτο ότι η ισχύς και η ευημερία οφείλονταν σε κάποια, θεϊκής έμπνευσης, διαδικασία δημιουργίας εθνών από πολιτισμούς και εθνών-κρατών από έθνη. Με παραδείγματα από τον εθνικισμό των Σλάβων, ο Davidson υποστηρίζει ότι, στη γηραιά ήπειρο, δραστήριες ελίτ μετέτρεψαν τα αιτήματα των μαζών για κοινωνική δικαιοσύνη σε αιτήματα εθνικά. Ουσιαστικά επρόκειτο για μια πειρατεία των λαϊκών προσδοκιών. Σύμφωνα με το βρεταννό ιστορικό, κάτι ανάλογο συνέβη στην Αφρική: Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι πολλοί δε θεωρούσαν την ανεξαρτησία ως ένα αυτό καθ' αυτό ιδανικό αλλά ως ένα μέσο απομάκρυνσης της ξένης κυριαρχίας. «Τα ενθουσιώδη πλήθη που γιόρταζαν την ανεξαρτησία δεν εμπνέονταν από κάποια "εθνική συνείδηση"», γράφει ο συγγραφέας, «αλλά από την ελπίδα περισσότερης και καλύτερης τροφής και στέγης» (σελ. 185). Όταν έγινε φανερό, ιδιαίτερα στους βρεταννούς, ότι η ιμπεριαλιστική κατοχή δε μπορούσε να συνεχισθεί, προβλήθηκε η θεωρία της ξεχωριστής κυριαρχίας των «εθνών» της Αφρικής. Οι δυτικοτραφείς

ελίτ της ηπείρου βρήκαν την ευκαιρία για την πραγμάτωση του δικού τους ονείρου: Την οικοδόμηση «εθνών-κρατών» ανάλογων μ' αυτά της ισχυρής Δύσης.

Ο μετα-αποικιακός «φυλετισμός» δεν αντανακλούσε τον αδύναμο χαρακτήρα των νέων κρατών αλλά την ίδια τη δομή της νέας πραγματικότητας. Ο «φυλετισμός», μια λέξη χωρίς νόημα, ουσιαστικά δημιούργημα των αποικιοκρατών για διοικητικούς λόγους, αποτέλεσε το βασικό χαρακτήρα της νέας τάξης. Τα χρόνια της ανεξαρτησίας, γράφει ο Davidson, απέδειξαν γρήγορα ότι ο σεβασμός των αποικιακών συνόρων δεν ήταν το πραγματικό πρόβλημα: Άλλωστε, μπορούσαν να αγνοηθούν από έναν πληθυσμό που ακολουθούσε τους παραδοσιακούς δρόμους μετακίνησης και συνήθως αγνοούνταν. Η ουσία, κατά το συγγραφέα, βρίσκεται στην εισαγωγή ευρωπαϊκών θεσμών. Ο «φυλετισμός» και οι πελατειακές σχέσεις έγιναν τα κύρια χαρακτηριστικά των αφρικανικών πολιτικών συστημάτων: Η κατανομή των περιορισμένων πόρων σε «φυλετικούς» ηγέτες έγινε το βασικό στοιχείο των νέων «εθνών-κρατών». Τόσο στα κοινοβουλευτικά όσο και στα μονοκομματικά συστήματα κυριάρχησε η πελατειακή διαφθορά.

Τη δεκαετία του '80 ήλθε η κρίση του «έθνους-κράτους» στην ήπειρο. Τα σημαντικότερα αίτια της αποτυχίας των θεσμών ήταν, υποστηρίζει ο συγγραφέας, τα τεχνητά σύνορα, η αντίθεση μεταξύ αυταρχισμού και

προσδοκιών για δημοκρατία και η σύγκρουση συμφερόντων πόλεων και περιφερειών, δηλαδή των κατοίκων των αστικών κέντρων και των αγροτών. Μετά από μια ενδιαφέρουσα σύγκριση με τις εξελίξεις στη μετακομμουνιστική Ευρώπη και ιδιαίτερα στην πρώην Γιουγκοσλαβία, ο Davidson κλείνει το βιβλίο του με ένα αισιόδοξο μήνυμα: Η παρακμή των «εθνών-κρατών» επαναφέρει την αστική κοινωνία (civil society) στο προσκήνιο². Ουσιαστικά πρόκειται για μια επιστροφή στο προ-αποικιοκρατικό παρελθόν: Η «αυτοκυβέρνηση των κοινοτήτων» και η «συμμετοχική δημοκρατία» ίσως είναι ιδέες ρομαντικά απλοϊκές³, αλλά σε μια εποχή που κυριαρχεί ο πεσσιμισμός για το μέλλον της ηπείρου, προσφέρουν αυτό που οι Αφρικανοί έχουν περισσότερη ανάγκη: Την ελπίδα. Όχι τυχαία, ο Davidson είναι ο πιο δημοφιλής δυτικός ιστορικός στην Αφρική: Είναι ευκολότερο να βρει κανείς τα βιβλία του στο Ναϊρόμπι και το Αμπιτζάν παρά στο Λονδίνο και τη Νέα Υόρκη.

A. K. X.

Σημειώσεις

1. Πρόκειται για την *Ιστορία της Αφρικής* (πρώτη αγγλική έκδοση το 1968) που κυκλοφόρησε στα ελληνικά το 1981 σε μετάφραση του Δημοσθένη Κούρτοβικ από τις εκδόσεις Άλμπατρος.

2. Η ιδέα αυτή έχει πολλούς υπο-

στηρικτές στην επιστημονική κοινότητα. Για μια πρόσφατη και ενδιαφέρουσα θεωρητική εισαγωγή βλ. John W. Harbeson, Donald Rothchild and Naomi Chazan, eds, *Civil Society and State in*

Africa, Boulder, Co: Lynne Rienner, 1994.

3. Βλ. τη σύντομη κριτική του Gail M. Gerhart στο *Foreign Affairs*, Summer 1992, σελ. 186.

Μαρία Αθ. Καΐλα

Η σχολική φοβία

Τόμος Β', Ελληνικά Γράμματα

Το σχολείο είναι σα μια μαμά που έχει μέσα το παιδάκι της. Κι αυτό δε φοβάται. Μπορεί όμως κατά λάθος να το καταπιεί». Το σχολείο της Αλίκης υποβαστάζει τα φαινόμενα του προσωπικού της ιστορικού. Η Αλίκη δε θέλει το σχολείο, γιατί φοβάται τα τεκταινόμενα στο σπίτι.

Σπίτι και Σχολείο συνιστούν τις θεμελιώδεις μήτρες που χρίζουν αμοιβαίας επεξεργασίας και γόνιμου διαλόγου απέναντι στον όποιο δημιουργικό, παρεμβατικό τρόπο για την εξέλιξη ενός ατόμου, μιας ομάδας, μιας κοινωνίας. Γιατί στο προηγούμενο μιας παιδείας και σύντονης αγωγής διαμορφώνεται ο αυριανός «φευγάτος», βολικός και βολεμένος ή «γνωστικός» ενήλικος.

Το βιβλίο αυτό αποσκοπεί να «διαβάσει» τη συγκεκριμένη περίπτωση της Αλίκης, στην πορεία του σχολειοφοβικού ορίζοντα του παιδιού, όπως αποκαλύπτεται δύο χρόνια μετά, με την επανεξέταση του ατόμου. Μετά την έκδοση του πρώτου τόμου, το έργο αυτό αποτελεί τη λογική και ηθική συνέχεια ως προς την εξέλιξη του ατόμου. Συνιστά την απάντηση της Αλίκης απέναντι στα πλέγματα σχέσεων και επικοινωνίας που

τη συναντούν και την καθορίζουν, αυτά της οικογένειας και του σχολείου. Συνιστά, ακόμη, και τη δική μας επαναξιολόγηση ως προς τον κώδικα αξιών και συμπεριφορών στους ρόλους του γονιού και του εκπαιδευτικού, στο ρόλο του ενήλικα, έτσι ώστε να αποκρυπτογραφήσουμε το μήνυμα που εκπέμπεται, την αλήθεια του ατόμου με κατανόηση, εμπιστοσύνη, μέθεξη, και την παιδαγωγική της συν-ευθύνης και της ενεργού συνεργασίας (εμπλοκής).

Η περίπτωση της Αλίκης αρθρώνει το δικό της λόγο, τη δική της πραγματικότητα. Στο ξεδίπλωμά της εμπλέκεται η συλλογική πράξη. Είναι η γραμμή που ενώνει το επιμέρους με το ευρύτερο· είναι ο δρόμος της παιδείας, ο δρόμος που ενώνει την ατομική περίπτωση και την εξέλιξη του ατόμου με την πολιτική της εκπαίδευσης. Τα πραγματικά στοιχεία που παρεμβάλλονται φαίνεται να αλλάζουν το ευρύτερο τοπίο και τις αναλογίες σ' ένα διαλογικό σχήμα που καταργεί τον απομονωτισμό της περίπτωσης από τη μια και την απάτη του καθολικού από την άλλη.

Επαμεινώνδας Ε. Πανάς*Τοπικά Αναπτυξιακά Προγράμματα**Εισαγωγή στη Μεθοδολογία**Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1995, σελ. 108.*

Ο συγγραφέας του παρόντος πονήματος, αναπληρωτής καθηγητής Στατιστικής στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, έχει αφοσιωθεί τα τελευταία χρόνια συστηματικά με τα οικονομικά προβλήματα της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως, τόσο σε θεωρητικό, όσο και σε εμπειρικό επίπεδο¹. Η επαφή και η συναναστροφή του με το αντικείμενο αυτό, τον έχει οδηγήσει στο συμπέρασμα, πως για να γίνουν αποδοτικοί και παραγωγικοί οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοικήσεως (Δήμοι και Κοινότητες) απαιτούνται συγκεκριμένα Τοπικά Αναπτυξιακά Προγράμματα. Κάτι τέτοιο δεν έχει επιτευχθεί σε ευρεία κλίμακα στη χώρα μας και τούτο οφείλεται, κατά την άποψή μας, σε μεγάλο βαθμό, στην έλλειψη γνώσεως και καταλλήλου υποδομής για τη σύνταξη μιάς μελέτης που να απεικονίζει τα Τοπικά Αναπτυξιακά Προγράμματα. Αυτό ακριβώς το κενό φιλοδοξεί να καλύψει η παρούσα μελέτη που αποτελείται από δύο τμήματα. Στο πρώτο τμήμα ανιχνεύεται το θεσμικό πλαίσιο και η δομή που πρέπει να έχει ένα τοπικό αναπτυξιακό πρόγραμμα και στο δεύτερο τμήμα δίδεται μιά εφαρμογή ενός τοπικού αναπτυξιακού προγράμματος (case study), στην περίπτωση της κατασκευής ενός camping στον Δήμο Μαραθώνος.

Η επιτυχής εφαρμογή ενός τοπικού αναπτυξιακού προγράμ-

ματος στηρίζεται στην αποτελεσματική διατύπωση Σκοπών και Στόχων, στην αξιόπιστη συλλογή Δεδομένων και κυρίως – και αυτό βαρύνει κατά την άποψή μας ιδιαίτερα –, στην αποδοχή του Προγράμματος από το σύνολο της τοπικής κοινωνίας. Για να γίνει όμως κάτι τέτοιο οφείλει το προτεινόμενο σχέδιο να πείσει τους κατοίκους για την αναγκαιότητα υλοποίησής του. Η "πειθώ" αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο για την επιτυχία κάθε προτεινόμενου κοινωνικοοικονομικού σχεδίου. Η ιδέα αυτή δεν είναι νέα: πρωτοεισάγεται από τον Ξενοφώντα² και απαντά πολύ αργότερα και στον Γεώργιο Γεμιστό-Πλήθωνα³, στους δύο συμβουλευτικούς του προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β' και τον Δεσπότη Θεόδωρο Β' Παλαιολόγο⁴, όπου εισηγείται συγκεκριμένα μέτρα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής για την κοινωνικοοικονομική ανάπλαση του Δεσποτάτου του Μυστρά⁵.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προξενεί η ανάλυση του κόστους-ωφέλους μιας προτεινόμενης επενδύσεως για την τοπική κοινωνία (σελ. 79-88) και η εφαρμογή των προτάσεων αυτών στο Δήμο Μαραθώνος, σε ένα συγκεκριμένο σχέδιο, του οποίου ανιχνεύεται η κοινωνικοοικονομική διάσταση, όχι μόνο με κριτήρια που απορρέουν από τις λειτουργίες της αγοράς, αλλά και με κοινωνικά κριτήρια (σελ. 92-94).

Η ευσύννοπη αυτή μελέτη, πλαισιωμένη από την εφαρμογή των εργαλείων της αναλύσεως και αξιολογήσεως επενδύσεων, αποτελεί ένα χρήσιμο βοήθημα, αλλά και απαραίτητο μελέτημα για τους φορείς της Δημόσιας Διοικήσεως και των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοικήσεως.

Χ. Μ.

Σημειώσεις

1. Ε. Πανά, *Η Τοπική Αυτοδιοίκηση: σκέψεις και προβληματισμοί*, Αθήνα 1990. Επ' αυτού βλ. και την βιβλιοκρισία μας, σε *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τόμ. Γ', τχ. 10ος, Απρίλιος 1993, σελ. 207-210.

2. Ξενοφώντας, *Κύρου Παιδεία*, Γ III, 8.

3. Σπυρ. Λάμπρου, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τόμ. Δ', Αθήνα 1930 (αναστ. έκδ. 1972), σελ. 120, 14-16: "ουχ οίον τε πάντας ανθρώπους πεισθήναι ως το ίσον χρη έχειν και μη πλεονεκτείν μηδέ τοις αλλοτρίοις επιβουλεύειν", τόμ. Δ', σελ. 130, 23.

4. Βλ. Γεωργίου Γεμιστού "Εις Μανουήλ Παλαιολόγον περί των εν Πελοποννήσω πραγμάτων", σε Σπ. Λάμπρου, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τομ. Γ' Αθήναι, 1926 (1972) σελ. 248-65. Ιδίου "Συμβουλευτικός προς τον Δεσπότην Θεόδωρον περί της Πελοποννήσου" σε Σπυρ. Λάμπρου, *ένθ. αν.*, τόμ. Δ', σελ. 113-35.

5. Πράγματι, νομίζουμε πως έχει ξεχωριστό ενδιαφέρον να συγκρίνει κανείς τα προγράμματα κοινωνικοοικονομικής αναπλάσεως του Μυστρά (Πλήθων) ή των Αθηνών (Ξενοφών) με τα σύγχρονα προγράμματα τοπικής αυτοδιοικήσεως.

Zygmunt Bauman

Ο πολιτισμός ως πράξη

Εκδ. Πατάκη, (μετάφραση-πρόλογος Γιάννης Σκαρπέλος), Αθήνα 1995, σελ. 245.

Η μελέτη αυτή του Z. Bauman, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Leeds, αν και μεταφράζεται στα ελληνικά 23 χρόνια μετά την πρώτη δημοσίευσή της, διατηρεί την επικαιρότητα και την επιστημονική της αξία, ιδιαίτερα στα πλαίσια μιας υπό ανανέωση διαπραγμάτευσης της έννοιας του πολιτισμού και της κουλτούρας, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει στον εμπλουτισμό της σχετικής βιβλιογραφίας στη χώρα μας.

Ο συγγραφέας παρουσιάζει τις σημαντικότερες προσεγγίσεις που έχουν διατυπωθεί σχετικά με τον ορισμό και το περιεχόμενο

της έννοιας του πολιτισμού, αναδιφώντας τις επιστημολογικές τους καταβολές στο σύνολο της δυτικής σκέψης, από την αρχαία φιλοσοφία μέχρι τα πορίσματα της ανθρωπολογικής έρευνας και επιχειρεί μια ανάλυση των διαφορών στον τρόπο σύλληψής του έχοντας ως κατευθυντήρια ιδέα και ως μέτρο σύγκρισης την αρχαία αντίληψη της ανθρώπινης πράξης ως ενότητας και τη διάσπασή της από τη σύγχρονη εμπειρία. Υπερβαίνοντας τις κυρίαρχες θεωρήσεις που διχοτομούσαν την ανθρώπινη δράση και την εκλάμβαναν είτε μόνο ως ελευθερία και

δημιουργικότητα είτε, αντιστρόφως, ως «φτιαγμένα από τον άνθρωπο δεσμά», ο Bauman προτείνει τη «διαλεκτικοποίησή» τους, εισάγοντας προς τούτο την έννοια της δομής, την οποία συνδέει με τη σημειωτική.

Η έννοια της δομής δε συλλαμβάνεται ως παγιωμένη ή άκαμπτη ενότητα αλλά ως ατελεύτητη και ανοιχτή διαδικασία της ανθρώπινης δραστηριότητας, πράγμα που σημαίνει ότι της προσδίδει ένα δυναμικό περιεχόμενο αναδεικνύοντάς τη σε αναλυτικό εργαλείο και, συγχρόνως, σε κεντρικό τόπο κατανόησης του πολιτισμικού είναι. Απορρίπτοντας τη θετικιστική αξίωση για εξοβελισμό του υποκειμενικού, άρα του εμμενούς και του αυθόρμητου στον άνθρωπο και την κοινωνία, αξίωση η οποία, στο επίπεδο της

αντίληψης του πολιτισμού, μεταφράζεται σε ταύτιση του τελευταίου με το θεσμισμένο και το προβλέψιμο της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ο συγγραφέας διατυπώνει μια θεωρία που ανασύρει τον άρρητο και απωθημένο ιδεαλισμό της μαρξικής και της χαμπερμασιανής οπτικής και αναδεικνύει το ουτοπικό και το υπερβατικό (το *δέον*) στον ίδιο τον άνθρωπο ως κινητήρια δύναμη της πράξης, ως τρόπου της ύπαρξής της. Ο πολιτισμός συλλαμβάνεται συνεπώς ως δομή δομούσα και δομούμενη, κατά ένα μέρος ανεξιχνίαστη και μη αναγώγιμη, όπως ακριβώς και ο ίδιος ο άνθρωπος, και κατά ένα άλλο εξωτερικευμένη ως «συλλογικό πρόγραμμα της ανθρωπότητας».

Σ.Μ.

Bertrand Badie

Κουλτούρα και πολιτική

Εκδ. Πατάκη, (μετάφραση-πρόλογος Στάθης Μπάλιας),
Αθήνα 1995, σελ. 219.

Στο βιβλίο αυτό ο Β. Badie, καθηγητής στο *Institute d' Etudes Politiques de Paris*, επιχειρεί μια πρωτότυπη σύνθεση της κοινωνιολογικής κληρονομιάς, κυρίως του Μ. Weber και του Ε. Durkheim, πάνω στο ζήτημα της κουλτούρας και του ρόλου της στη γένεση και την εξέλιξη των πολιτικών συστημάτων. Η επαναξιολόγηση της κουλτούρας σήμερα εκτιμάται από το συγγραφέα ως ιδιαίτερα επιτακτική, δεδομένου ότι οι μέχρι τούδε χρήσεις της, είτε στα πλαίσια των εθνοκεντρικών ή των εξω-ιστορικών προσεγγίσεων είτε

μέσα από την υπερβολική προσφυγή στο συστημισμό και το συμπεριφορισμό, οδήγησαν την πολιτική επιστήμη της κουλτούρας σε αδιέξοδα. Μια επαρκώς νομιμοποιημένη πολιτισμική ανάλυση οφείλει, αντίθετα, να ιδωθεί ως συμβολή στην εξήγηση του σχηματισμού των διαφόρων προτύπων πολιτικής δράσης, εφόσον στηρίζεται στην υπόθεση περί διαφοροποιημένων εννοιολογήσεων της εξουσίας, του δικαίου ή του νόμου που αποκρυσταλλώνονται σε διαφοροποιημένα πολιτικά συστήματα, εκ των οποίων το δυ-

τικού τύπου κράτος δεν είναι παρά μια εκδοχή που συνδέεται ιστορικά με τη ρωμαιοκαθολική κουλτούρα.

Στο επίπεδο αυτό και με αφητηρία την κοινωνιολογία της θρησκείας, ο συγγραφέας προβαίνει σε μια σύγκριση της ισλαμικής με τη ρωμαιοκαθολική κουλτούρα προβάλλοντας εν κατακλείδι ένα θεωρητικό ερμηνευτικό σχήμα των σχέσεων της θρησκείας με την πολιτική, στη βάση του οποί-

ου προτείνεται η εξήγηση της ανάδυσης του σύγχρονου-δυτικού κράτους ως αποτέλεσμα μιας μοναδικής στην ιστορία έντασης ανάμεσα στο χώρο του επέκεινα και του πνευματικού, από τη μια πλευρά, και το χώρο του ενθάδε και του χρονικού, από την άλλη, η οποία παρατηρείται στην ιστορία των σχέσεων της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας με την πολιτική εξουσία.

Σ.Μ.

Θ. Λίποβατς/Ν. Δεμερτζής

Δοκίμιο για την ιδεολογία - ένας διάλογος της κοινωνικής θεωρίας με την ψυχανάλυση

Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1994, σελ. 189.

Οι δυο συγγραφείς, καθηγητής πολιτικής ψυχολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο ο πρώτος, επίκουρος καθηγητής πολιτικής επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ο δεύτερος, επιχειρούν μια συνθετική-διεπιστημονική προσέγγιση της έννοιας της ιδεολογίας, ανανεώνοντας το σχετικό διάλογο και συμβάλλοντας στην προβληματική ενός ζητήματος που παραμένει ζωντανό και επίκαιρο τόσο από θεωρητική όσο και από πολιτική σκοπιά.

Η εργασία αυτή θεμελιώνεται στην εκτίμηση, που αποτελεί συγχρόνως τη *raison d'être* και το σημείο εκκίνησης του διαβήματός της, σύμφωνα με την οποία οι υφιστάμενες διεθνώς προσεγγίσεις για την ιδεολογία περιορίζονται στο να εξετάζουν τη μεταβλητή του υποκειμένου «στο επίπεδο του ορθολογικού εγώ και της συνείδησης», εκλαμβάνοντάς το είτε ως μια έννοια αυτονόητη και δε-

δομένη, είτε ως αναλυτική κατηγορία που εξαντλεί την επιχειρησιακότητά της στο κοινωνιολογικά παρατηρήσιμο.

Η ανάγκη για τη συνδρομή της ψυχανάλυσης αναδεικνύεται ακριβώς στο σημείο αυτό, ώστε να διαυγαστούν οι «αθέατες», αλλά σημαντικές για την κατανόηση της κοινωνικής δράσης πλευρές της ψυχικής οικονομίας του υποκειμένου και, κατ' επέκταση, της σχέσης του με τη γνώση. Όπως η γνώση, εννοούμενη από τους συγγραφείς με την ευρεία της έννοια, που περιλαμβάνει τόσο τις συνειδητές και επεξεργασμένες όσο και τις ασυνειδητές εκδοχές της, έτσι και η ιδεολογία βρίσκεται στο μεταίχμιό τους, συμμετέχοντας ταυτόχρονα και στις δύο. Κατά συνέπεια, η συνείδηση του γεγονότος αυτού, που είναι συνείδηση της ίδιας της έννοιας της ιδεολογίας, καθιστά τις ιδεολογίες περισσότερο ευάλω-

τες απ' ό,τι προηγουμένως, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι οδηγεί στην εξαφάνισή τους: Ασυνείδητα, κάθε ιδεολογία εκπληρώνει «τη λειτουργία της συγκάλυψης της Έλλειψης», πράγμα που φαίνεται να την αναδεικνύει σε αναγκαίο και αναπόδραστο «συνοδοιπόρο» της νευρικότητας και του Λόγου της.

Καταλήγοντας, οι συγγραφείς

επισημαίνουν ότι ο Λόγος οφείλει, έχοντας επίγνωση των ορίων του, άρα υποβαλλόμενος σε διαρκή κριτική, να αποδομεί διαρκώς την ιδεολογία, χωρίς να φτάνει στον απόλυτο σχετικισμό και στο συνεπαγόμενο σκεπτικισμό που θα έθεταν σε κίνδυνο την ιδέα της ίδιας της δημοκρατίας.

Σ.Μ.

Jean-Claude Barreau

Quelle morale pour aujourd' hui?

Εκδ. Plon, Παρίσι 1994, σελ. 168.

Ο συγγραφέας, αξιωματούχος του γαλλικού κράτους και πρώην σύμβουλος του Μιτεράν, διαπραγματεύεται το πρόβλημα της ηθικής ως το ουσιαστικότερο πρόβλημα των σύγχρονων κοινωνιών, καταγγέλοντας τη μόδα του «μοραλισμού» που χαρακτηρίζει το δημόσιο διάλογο στη χώρα του, ως μια στάση παραίτησης και υπεκφυγής από την προσωπική ευθύνη που οφείλουν να έχουν οι πολίτες απέναντι στις πραγματικές απαιτήσεις της εποχής.

Ο J.-C. Barreau επισημαίνει ότι η σύγχρονη ηθική ήταν μέχρι πρόσφατα το αποτέλεσμα μιας σύζευξης της νεοτερικής ηθικής, όπως αυτή αναδύθηκε στην Αναγέννηση και προωθήθηκε από τη Γαλλική Επανάσταση, με την παραδοσιακή ηθική. Τα θεμέλια της νεοτερικής ηθικής ήταν η ιδέα ενός διαρκώς μεταβαλλόμενου κόσμου, μιας κυριαρχίας του ατόμου και του κριτικού πνεύματος, στοιχεία που ευνόησαν τη δράση, την τεχνολογική ανάπτυξη και την

κατάκτηση της φύσης, αφήνοντας όμως κατά ένα μέρος το νόημα της ζωής, την έννοια του καθήκοντος και τις αξίες εκείνες που δικαιώνουν το γεγονός της κοινωνικής συνύπαρξης και που συνιστούσαν το —εξαντλημένο πλέον— ηθικό κεφάλαιο της παραδοσιακής ηθικής.

Ο συγγραφέας προβάλλει την ανάγκη ο σύγχρονος άνθρωπος να ανακαλύψει εκ νέου την αξιοπρέπειά του με αφετηρία μια συνείδηση όχι ατομοκεντρική, αλλά συλλογική: Οι ηθικοί κανόνες δεν εφευρέθηκαν από τα άτομα, αλλά υπήρξαν αποτέλεσμα του συλλογικού πνεύματος και των αναγκών της κοινωνικής συνύπαρξης. Είναι οι ίδιοι αυτοί κανόνες, καταλήγει ο Barreau, που θα μας επιτρέψουν να αποδεχτούμε ένα *modus vivendi* όπου κανείς δε θα διαθέτει το μονοπώλιο του έσχατου νοήματος της ζωής που τροφοδοτεί τους σύγχρονους φανατισμούς.

Σ.Μ.

Omar Carlier

«Entre nation et jihad.

Histoire sociale des radicalismes algériens»

*Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques,
Paris 1995.*

«Ανάμεσα στο έθνος και στο jihad. Κοινωνική Ιστορία των Αλγερινών ριζοσπαστισμών» είναι ο τίτλος του βιβλίου. Ο συγγραφέας αφού δίδαξε για εικοσιπέντε χρόνια στο πανεπιστήμιο του Oran, είναι σήμερα εντεταλμένος καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο πανεπιστήμιο Clermont-Ferrand. Θεωρείται ειδικός σε θέματα που αφορούν τη δομή και τον εκσυγχρονισμό του πολιτικού συστήματος και της κοινωνίας της Αλγερίας. Εσωτερικές συγκρούσεις, ιερός πόλεμος, δεύτερος πόλεμος της Αλγερίας; Ίσως νέος εσωτερικός πόλεμος. Χωρίς πραγματικό προηγούμενο και εντούτοις εγγεγραμμένος βαθιά μέσα σε μία μακρά αποικιακή ιστορία, γεμάτη θόρυβο και πάθος.

Για να κατανοήσουμε τις σύγχρονες διασπάσεις της αλγερινής κοινωνίας, πρέπει να ανατρέξουμε στα χρόνια του '30 και στο κόμμα της ανεξαρτησίας που θα επιβληθεί σε λίγο στην χώρα, πρώτα στη μουσουλμανική πόλη (1936-1939), κατόπιν στην Αλγερία του εσωτερικού (1942-1948). Στηριγμένο στην κοινωνικότητα του καφενείου και της συνοικίας, οδηγούμενο από τη συναναστροφή μιας σχολικής νεολαίας στερημένης την κοινωνική αναγνώριση, τίθεται επικεφαλής ενός διαταξικού κινήματος αυτοδιδάκτων

στρατευμένων που προέρχονται από τους μισθωτούς και τους μικροεπαγγελματίες. Κύριος των λέξεων, κύριος των μαζών, κύριος της ώρας, οφείλει την αποτελεσματικότητα στην επανεπένδυση ενός παλαιού υποδείγματος ισότητας ανάμεσα στους αδελφούς, εγκαθιστώντας τον εθνικό χώρο ανάμεσα στην φυλετική αλληλεγγύη και στην αφομοίωση του Ισλάμ.

Αυτή η συλλογή των κειμένων θα ήθελε να δείξει τη δύναμη, την πρωτοτυπία, τη μακροβιότητα του ριζοσπαστικού αλγερινού εθνικισμού, αλλά επίσης να καταστήσει κατανοητό το ανώτατο κόστος του λαϊκιστικού τύπου και της εισόδου στον πολιτικό εκσυγχρονισμό. Μέσα σε μία κοινωνία αναμειγμένη στην Ανατολή και στην Δύση, διαπνεόμενη από τον ολισμό και τον ατομικισμό, το ισλαμικό κόμμα γεννάται εν πολλοίς ως μια βοήθεια. Η παλαιά ισορροπία των τάσεων κυριαρχούμενη από το λαϊκισμό μεταμορφώνεται σε μία παραφροσύνη τροφοδοτούμενη από την ανομία. Μετά την καταστρατήγηση των εκλογών, ο ριζοσπαστικός θύσανος μίας νεολαίας παρακινούμενης από το δίκτυο των mosqueés, απαντά σε μία άλλη έκκληση. Οι ένοπλες ομάδες ανατρέπουν τη σχέση ανάμεσα στο Watan και στο jihad και μεταθέτουν τη δια-

μάχη εναντίον του εσωτερικού εχθρού. Αυτές θέλουν να στολίσουν την κοινωνία στη δική τους θεώρηση της κοινότητας, να αντικαταστήσουν τη θεία τάξη με την ανθρώπινη τάξη, μέσα σε ένα είδος βασανιστικών δοκιμών των σύγχρονων καιρών. Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η φιλοσοφία και οι απόψεις του συγγραφέα που αντικατοπτρίζονται σ' αυτή τη συλλογή των διαφόρων κειμένων του.

Ο τόμος συμπληρώνεται από ένα λεξιλόγιο όρων και όπως μεταφράζονται στα γαλλικά, μία χρονολογία με τα διάφορα ιστορικά γεγονότα στην Αλγερία και τέλος από μία ενδιαφέρουσα βιβλιογραφία. Τα ερωτήματα που τίθενται σήμερα είναι πολλά. Υπάρχει ισλαμικός φονταμενταλισμός; Οι ισλαμικές μάζες έχουν ριζοσπαστικοποιηθεί; Μήπως τελικά σε χώρες, όπως η Αλγερία στην περίπτωση μας, όπου είχε αναπτυχθεί ως ένα «εξευρωπαϊσμένο» μουσουλμανικό κράτος και είχε αφομοιώσει το δυτικό πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης, αρχίσει μία «σύγκρουση των πολιτισμών» με μία αποσταθεροποίηση των σχέσεων αραβικών κρατών και Δύσης; Ορισμένοι δε διαστάζουν να χαρακτηρίσουν το Ισλάμ ως ένα νέο «ολοκληρωτικό αντίπαλο» της Δύσης. Λόγω των προεδρικών «εκλογών» της 16 Νοεμβρίου 1995 και στη συνέχεια των επομένων εκλογικών αναμετρήσεων στην Αλγερία, σκοπός των οποίων είναι η νομιμοποίηση

του σημερινού καθεστώτος του προέδρου Λιαμίν Ζερουάλ ενώπιον της αλγερινής και της διεθνούς κοινής γνώμης, που προέκυψε από την επέμβαση του στρατού τον Ιανουάριο του 1992 και δεύτερον από το γεγονός ότι την «επόμενη μέρα» των εκλογών όλες οι αντιμαχόμενες πλευρές θα επιδιώξουν να επιτύχουν ευνοϊκότερη θέση στην αφετηρία των διαπραγματεύσεων, θεωρητικά για τη νέα συνταγματική τάξη στην Αλγερία, καθίσταται το βιβλίο αποκαλυπτικό και διαφωτιστικό για ένα χώρο όχι ιδιαίτερα γνωστό στο ευρύ αναγνωστικό κοινό.

Τελικώς υπάρχει ισλαμικός φανατισμός (φονταμενταλισμός) ή η αντίδραση αυτή, που οχυρώνεται πίσω από τον ισλαμισμό υποκρύπτει τη θέληση των χωρών αυτών να εξέλθουν από το περιθώριο του διεθνούς συστήματος και να ενσωματωθούν σ' αυτό υπό ευνοϊκότερες προϋποθέσεις; Βάσει των παραπάνω θεωρούμε, ότι το συγκεκριμένο βιβλίο είναι πολλαπλά χρήσιμο διότι μας επιτρέπει να σκεφθούμε αν υπάρχει ενότητα του ισλαμικού φονταμενταλισμού ή περισσότερες εκφάνσεις και να διερωτηθούμε επομένως για τις πιο νέες ιδιαιτερότητες της Τουρκικής, της Ιρανικής και άλλων περιπτώσεων που εμφανίζονται εγγύτερα στην περιοχή μας.

Σ.Μ.

Charles C. Moskos

*Η στρατιωτική κοινωνιολογία στην Αμερική
Μετάφραση-Επιμέλεια Δημήτριος Σμοκοβίτης, Παπαζήσης,
Αθήνα, 1996, σελ. 116.*

Το τελευταίο βιβλίο του Ελληνικής καταγωγής, διάσημου στρατιωτικού κοινωνιολόγου των ΗΠΑ, Charles C. Moskos, (Κωνσταντίνος Φ. Μόσκος), περιλαμβάνει μια συλλογή από επιστημονικά άρθρα γύρω από τα γνωστά και όχι τόσο γνωστά προβλήματα των αμερικάνικων ενόπλων δυνάμεων, τα οποία καλείται να λύσει η στρατιωτική κοινωνιολογία.

Μερικά από τα προβλήματα αυτά και η προσέγγισή τους από τον κοινωνιολόγο Charles Moskos δεν περιορίζονται μόνο στον στρατό των ΗΠΑ αλλά εντοπίζονται και σε άλλους στρατούς ανά τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένου και του ελληνικού, και με αυτή την έννοια το έργο αυτό έχει μια διεθνή αξία και σημασία.

Ειδικότερα στο κεφάλαιο 1 αναλύεται η κοινωνιολογία της μάχης με κυρίαρχη περιπτωσιολογική μελέτη την επώδυνη αμερικάνικη εμπειρία της Βιετναμικής εμπλοκής, η οποία κλόνισε συθέμελα την εντύπωση του στρατιωτικού ανίκητου της υπερδύναμης και πλήγωσε θανάσιμα την υπερήφανη και ευημερούσα τότε Αμερική.

Η ανάλυση καλύπτει τις διάφορες πτυχές του προβλήματος σε σχέση με την αντιπολεμική κίνηση στο εσωτερικό της χώρας, τα συμπτώματα απειθαρχίας στο Βιετνάμ και την θεαματική αύξηση των αντιρρησιών στα τελευ-

ταία χρόνια του δεκαετούς αυτού πολέμου. Επίσης αναλύεται η σχέση ιδεολογίας με τη στρατιωτική αποτελεσματικότητα και ο ειδικός ρόλος που έπαιξαν οι βετεράνοι του Βιετνάμ οι οποίοι επιστρέφοντας στις ΗΠΑ περιέγραφαν με μελανά χρώματα τις εμπειρίες τους. Παράλληλα η ίδια η κοινωνία τους καλωσόριζε με ψυχρότητα, αδιαφορία αν όχι και εχθρότητα, ενώ υπέβασκε και η ταξική διάσταση του προβλήματος, αφού η πλειοψηφία αυτών που δεν υπηρέτησαν στο στρατό τότε ανήκε στις προνομιούχες τάξεις.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται ένα δύσκολο και ευαίσθητο ζήτημα που απασχολεί τις ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ, δηλαδή ο ρόλος των αφρικανοαμερικάνων στις τάξεις του. Ξεκινώντας με την διαπίστωση ότι από τα 2,1 εκατομμύρια του αμερικανικού στρατού οι 400.000 είναι αφρικανοαμερικάνοι με τις περισσότερες διοικητικές θέσεις από αυτές που κατέχουν σε οποιονδήποτε άλλο τομέα της αμερικανικής κοινωνίας, αναλύει όλες τις παραμέτρους του φαινομένου, με έμφαση στις φυλετικές σχέσεις μέσα στις ένοπλες δυνάμεις, αλλά και τη σχέση των «προνομιούχων» αυτών στρατιωτικών αφρικανοαμερικάνων σε σύγκριση με τους ομοφύλους τους στην εξωστρατιωτική κοινωνία, οι οποίοι είναι

σε μεγάλο βαθμό περιθωριοποιημένοι και ζουν σε τριτοκοσμικές συνθήκες εν μέσω μιας ευημερούσας καταναλωτικής κοινωνίας.

Το επόμενο θέμα που αναλύεται στο κεφάλαιο 3, αφορά άμεσα και την Ελλάδα, αφού γίνονται συζητήσεις για την στράτευση των γυναικών στην πατρίδα μας, ενώ ήδη υπηρετούν στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις της χώρας μας κάποιες γυναίκες. Ο κοινωνιολόγος Moskos αναλύει σε βάθος και με σοβαρή τεκμηρίωση τις σχέσεις στρατεύσιμων ανδρών και γυναικών των ΗΠΑ, με περιπτωσιολογική μελέτη τις σχέσεις των δύο φύλων στην στρατιωτική βάση της Palmerola, η οποία ήταν μεγαλύτερη αμερικάνικη βάση στην Ονδούρα της κεντρικής Αμερικής. Η ανάλυση του ρόλου της γυναίκας στις ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ καταλήγει με το γενικό συμπέρασμα ότι το λεγόμενο «ασθενές φύλο» έχει απεριόριστες δυνατότητες τόσο σαν απλός στρατιώτης, όσο και σαν αξιωματικός, με προοπτική έναν ολοένα βελτιούμενο ρόλο στα πλαίσια του στρατιωτικού κοινωνικού χώρου.

Η κοινωνιολογία των λεγόμενων εφεδρικών στρατευμάτων αναλύεται σε όλες του τις διαστάσεις στο κεφάλαιο 4. Ειδικότερα θίγονται: Η σύγκριση των καθηκόντων του εφέδρου με τις οικογενειακές του υποχρεώσεις, η σχέση της εφεδρικής θητείας με την επαγγελματική εξέλιξη του εφέδρου στην μη-στρατιωτική του ζωή και η σχέση των εφέδρων με τους μόνιμους στρατιωτικούς.

Στη ανάλυση τονίζεται ότι σαν εφεδροι ορίζονται οι πολίτες εκείνοι, οι οποίοι καλούνται να υπηρετήσουν στις ένοπλες δυνάμεις γύρω στις 39 μέρες, δηλαδή ένα Σαββατοκύριακο κάθε μήνα και δύο βδομάδες το χρόνο επιπλέον ως ετήσια άσκηση.

Τέλος στο κεφάλαιο 5, ο συγγραφέας αναλύει ένα ενδιαφέρον ερώτημα σχετικά με το αν οι ένοπλες δυνάμεις συνιστούν θεσμό ή επάγγελμα. Αναγνωρίζει μάλιστα ότι η ανάλυσή του είναι επηρεασμένη από τις αμερικάνικες εμπειρίες, αφού είναι γνωστό ότι από το 1972 μέχρι και σήμερα οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ είναι επαγγελματικές, με βασικό γνώρισμα την εθελοντική θητεία.

Από την ανάλυση αυτή προκύπτει ότι η ύπαρξη και λειτουργία του επαγγελματικού στρατού στις ΗΠΑ τα τελευταία 26 χρόνια δεν μπορεί να αξιολογηθεί χωριστά από την κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα της χώρας αυτής, όπου σε τελευταία ανάλυση οι ένοπλες δυνάμεις επαγγελματικού χαρακτήρα λειτουργούν σαν ένα είδος δημόσιου τομέα με τα θετικά και τα αρνητικά του στοιχεία.

Η μετάφραση του έργου στην ελληνική γλώσσα έγινε από τον τ. καθηγητή της Στρατιωτικής Σχολής των Ευελπίδων, Ταξίαρχο ε.α., Δρ. Δημήτριο Σμοκοβίτη. Ο κ. Σμοκοβίτης αποδίδει με ακρίβεια τους αγγλικούς στρατιωτικούς όρους ενώ με την άριστη χρήση της ελληνικής γλώσσας ζωντανεύει το όλο κείμενο, δίνοντάς του την συνοχή που απαιτεί-

ται ώστε να γίνεται κατανοητό από τον κάθε Έλληνα αναγνώστη που δεν είναι εξοικειωμένος με την στρατιωτική παράδοση των ΗΠΑ και μάλιστα στην κοινωνιολογική της διάσταση. Επιπλέον ο διπλός ρόλος του κ. Σμοκοβίτη σαν στρατιωτικού και σαν κοινωνιολόγου, με δραστήρια συμμετο-

χή στην επιστημονική εξέλιξη της στρατιωτικής Κοινωνιολογίας, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, βοηθά ακόμη περισσότερο στην μετάφραση και επιστημονική επιμέλεια τέτοιων κοινωνιολογικών ερευνών.

Σ.Μ.

